

публіциста щодо діяльності інтелігенції у цих подіях. Визначено перспективи твердження письменника для розвитку сучасного мовознавства.

Ключові слова: періодика, культура, інтелігенція, русини, рівноправність, мовна ситуація.

Анотація

В статті розглянуто розсудження І. Франка на колонках польських періодических видань стосовно утвердження українського літературного мови. Розкрито роль лінгвістических положень писателя в збереженні єдності народу. На матеріалі газетних статей і заметок, перекладених на український мову, проаналізовані тогочасні мовні проблеми в житті українців і показано чітку позицію публіциста стосовно діяльності інтелігенції в цих подіях. Визначено перспективи утвердження писателя для розвитку сучасного мовознавства.

Ключевые слова: периодика, культура, интеллигенция, русины, равноправие, языковая ситуация.

Summary

In the article, reasoning of I. Franko is considered on the columns of the Polish periodicals in relation to claim of literary Ukrainian. The role of linguistic positions of writer is exposed in saving of unity of people. On material of the newspaper articles and notes, translated into Ukrainian, of that time linguistic problems are analysed in life of Ukrainians and clear position of publicist is shown in relation to activity of intelligentsia in these events. Prospects of writer's claims for development of modern linguistics are determined.

Keywords: periodicals, culture, intelligentsia, rusini, equality of rights, linguistic situation.

УДК 811.112.2'07

Школярєнко В.І.,
доктор філологічних наук,
Сумський державний педагогічний університет

СИМВОЛІЗАЦІЯ ЯВИЩ ПРИРОДИ, ВІДБИТИХ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОГО ПЕРІОДУ

Постановка проблеми. Останнім часом у лінгвістичній літературі особлива увага приділяється вивченню національної картини світу. Національно-культурна специфіка кожної мови яскраво виявляє себе в царині стійких словесних комплексів. Мотиваційна основа таких зворотів здебільшого пов'язана зі світом традиційних народних символів. Дослідження системи символів давньоверхньонімецького (двн.) періоду для вираження природних явищ нерозривно пов'язане із з'ясуванням особливостей морального, соціально-історичного й духовно-культурного досвіду носіїв двн. мови як найважливішого екстралінгвального фрагмента дійсності, який по-своєму відображається в цілісній мовній картині світу народу.

Аналіз актуальних досліджень. "Мовна символіка – вираження за допомогою засобів ідіоетнічної мови ідей, понять, почуттів тощо, які мають особливе (символічне) значення для культури певного етносу" [1, 257]. В українській теоретичній думці оригінальне розуміння мовного символу подав О.О. Потебня. Він розглядав символ не тільки як стилістичну категорію, а й як продукт культурно-

історичного розвитку людства, пов'язаний із мовою, світоглядом, пізнанням світу. Походження, еволюцію символу, фольклорної символіки О.О. Потебня пояснював через закономірності розвитку мови. Досліджуючи слово, зокрема його структуру, внутрішню форму, він відзначав характерну для останньої з моменту виникнення властивість символічності. Мова, на його думку, символічна в усьому без винятку. Однією з причин утворення символів є відновлення власного значення слова, оскільки внаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося виражене словом первісне враження. О.О. Потебня визначив три основних типи відношень символу до позначуваного: порівняння, протиставлення й причинне відношення. Він вважав символ явищем мови, міфології, усної художньої творчості в її родово-видових трансформаціях, жанровій специфіці, динаміці. У теорії символу О.О. Потебні значна роль належить уявленню – головній ознаці, яка пов'язує образ зі значенням. Образи, різноманітні за сукупністю своїх ознак, можуть бути тотожні за уявленням і значенням. Той самий образ може мати різні, іноді протилежні, значення, інакше кажучи, може розглядатися і застосовуватися із кількох поглядів залежно від того, скільки він має ознак [2, 8].

На думку О.О. Селіванової, символ – естетично канонізована культурно значима концептуальна структура іншої, ніж первинний зміст реалії чи знака, понятійної сфери. На відміну від метафори, яка є підґрунтям виникнення символу, він не займає предикативної позиції, а виражає загальну ідею подійного характеру, тобто уособлює цілу ситуацію, є дейктичним, а не атрибутивним, не відноситься до сфери семантики, а швидше до фонових знань, до культурної, а не мовної компетенції. На відміну від образу, символ – це образ в аспекті знаковості. Символ не тотожний образу. Зміст символу не можна розшифрувати простим зусиллям розуму, він існує в колективній свідомості певної культурної групи, зокрема, й етносу, в готовому вигляді й вилучається у разі потреби. Символ ніколи не належить до одного синхронного зрізу культури – він завжди пронизує його по вертикалі, виходячи з минулого та йдучи в майбутнє [3, 536–537]. Невирішеними залишаються проблеми дослідження первісної системи символів, покладених в основу значення фразеологічних одиниць (ФО) німецької мови.

Мета статті – визначення впливу системи символів дavn. періоду на становлення ФО німецької мови.

Виклад основного матеріалу. У давн. періоді є свої особливості сприйняття рослинного й тваринного світу, а також ландшафту, які знаходять своє відображення в усталених словосполученнях, що були викарбовані й залишені в спадщину нащадкам. Метафорично небо зіставлялося з божественним голосом, громом. Звук – витвір Бога, що звичайно пов'язується з небом (тох. *kat* “звук”). Давні люди розрізняли тільки дві пори року, які вони безпосередньо пов'язували зі станом неба – сезон неба (весна, літо) з його теплом і врожаєм (авест. *hamina*, хет. *Hamasha* “літо”) і сезон безплідності й темряви (лат. *hiems* “зима”).

Небо вважалося в давнину символом породження всесвіту. Дavn. *himil* “Himmel, Himmelsgewölbe, Decke, Zimmerdecke, getäfelte Decke” (davn. усталені

словосполучення (УС) *himile gizango*, *himilo gizengi* “zum Himmel dringend”, двн. *gizango*, *gizengi* “reichend, rührend”, двн. *wagan in himile*, *der wagan in himile* “Sternbild des Bären”, двн. *wagan* “Wagen, Karre, Fuhrwerk, Sternbild des Bären”) можна співвіднести з і.-є. *kem-* “покривати”, досл. “дах всесвіту” (порівн. д. півн. *hams* “Schale, Hülle”). Варто звернути увагу на і.-є. *kei-* “Farbe”, *kai-* “brennen” + *mel-* “Farbe; brennen” > колір раніше символізував той світ, де живуть тільки боги й душі померлих; цей світ служив огорожею між смертними людьми й богами, він уособлював недосяжне небо, холод, зло, зникнення. Крім того, небо символізувало вогонь: порівн. хет. *himma* “пекти”. Небо – це черево світоустрію, а черево в язичників вважалося вмістилищем вогню. Водночас небо як помешкання богів відзначалося мстивістю, нерідко приносячи людям величезні збитки: порівн. д. інд. *kimsati* “schädigen, verletzen”. Небо – це верхня межа світоустрію: порівн. д. інд. *simā* “Grenze”.

До богів прирівнювалися парнокопитні тварини (і.-є. *k'emn(d)* “jung”). Мешканцями неба вважалися також духи. Небо уявлялося прародителем усього: д. англ. *haeman*, і.-є. *kam-* “бажання, прагнення”; тох. *kim* “народження”. Усе, що народжує Небо, воно випльовує з божого рота. Небо – уособлення “несвідомого”.

Відповідно до вірувань давніх людей, небо з'єднує світоустрій, є його хребтом: порівн. хет. *hama(n)k-* “bind”. Також вважалося, що первісні небо і земля не були розділені: двн. *himil* “небо”, але і.-є. *ghem-* “земля”. Водночас небо-сонце порівнювалося з золотом (порівн. д. інд. *hemán* “Gold”). Небу-вогню приносили жертви: порівн. д. інд. *hóma* “Opferspende”), останнє слово має також значення “Antrieb, Eifer”. Традиційно двн. *himil* співвідносять з і.-є. коренем *kem-* “bedecken, verhüllen”: порівн. двн. *hemidi* “сорочка”. Поряд з формами типу двн. *himil*, д. фриз *himul* у германських мовах представлено такі форми, як: д. англ. *heofan*, тому можна встановити вихідний корінь *keb-menl*, *kep-men* (порівн. і.-є. *kabh-*, *kebh-* “вогонь”, “гнути”). Отже, з розглянутим коренем можна співвіднести і.-є. *kab-eiro* “Gott”; д. півн. *haf* “See”, д. півн. *skip* “Schiff” (небо в давнину уявлялося у вигляді моря, по якому пливають кораблі, що перевозять душі померлих у потойбічний світ) [4, 224–226].

У міфопоетичній традиції гора (двн. *berg*, двн. УС *obanahtīgēr berg* “Gipfel des Berges” (*obanahtig* “oberste, höchste”, *berg* “гора”) [5, 326]) була оракулом (пор. і.-є. *bher-* “говорити, пророкувати”, і.-є. *rek-* “говорити, пророкувати”). Крім того, гора і камінь у міфопоетичній традиції виступають як “запліднювачі” (і.-є. *bher-* “народити”). У ті часи існували численні “камені кохання” і “шлюбу”, що мали еротичні властивості. Безплідні жінки сідали на камінь і розтирали його. Вони вірили в те, що камінь гарантуватиме їм народження здорової дитини. Існувало також “хрещення каменем”, яке оберігало малюка й забезпечувало йому щасливе життя (пор. д. інд. *brh* “stärken, vermehren”). Гора була предметом поклоніння: д. інд. *bereg* “ритуал”, д. англ. *broga* “страх” (перед Богом). Згідно з язичницькими уявленнями, гори могли переміщатися з місця на місце (і.-є. *bher-* і *pel-* “рухатися”) [4, 54–56].

В індоєвропейській мові поняття “темрява, темний” часто пов’язується з поняттям “мокрый, вогкий”: і.-є. *ues-* “мокрый”, але тох. *wse* “темрява, ніч”, і.-є. *ondho-* “темний”, але лат. *aqua* “вода”, перс. *darya* “вода”. Водночас значення “темний” може співвідноситися зі значеннями “бити, сікти”, “висікати вогонь”, “вогонь”, “світло”, але за енантіосемією – “темрява”: д. інд. *pinasti* “zerreiben”, і.-є. *kes-*, *tem-* “schlagen, schneiden”, *k'se* “Finsternis”. Двн. *finstar* “Finsternis, Verfinsterung, Dunkelheit”, *finstarī* “Finsternis, Dunkelheit”, *finstar* “finster, dunkel, voll Finsternis, schattig” (двн. УС *mihhil finstar* (*mihhil* “groß, stark, gewaltig, mächtig, viel, bedeutend, besondere, laut, tief, großartig”), *mit finstari unwunna tuon* (*unwunna* “Unwonne, Unlust, Trauer, Betrübnis”) корелюють з і.-є. *pen-* “feucht” [4, 137]).

Дерево в давні часи асоціювалося з жіночою істотою: тох. *kuli* “жінка”, і.-є. *ag-/aig-* “дерево, дуб”, лат. *silva* “ліс”. Двн. *holz* “Holz, Wald, Hain, Gehölz, Baum, Reis” (двн. УС *zypressin holz, holzes dikkī* (*dikkī* “Dicke, Dichte, Masse, Menge, Dichtheit, Dickicht, Schwarm, Bewölkung, angepresster Muskel”) [5, 403]) співвідноситься з тох. *kele* “середина”, і.-є. *kerd-* “середина” (символ всесвіту), д. англ. *widu* “ліс”. З іншого боку, значення “ліс” в індоєвропейській мові пов’язується зі значенням “гора, камінь”: двн. *holz*, д. півн. *holt* “камінь”, лат. *collis* “пагорб”. Це значення подібне до значення “колихатися, нагинатися”: і.-є. *kolt-* “колихатися, труситися”. Крім того, значення “ліс” тісно пов’язане зі значенням “ворожити”: хет. *huek* “ворожіння”. Воно має зв’язок, з одного боку, з і.-є. *kel-*, *keld-* “рубати”, а з іншого, – з і.-є. *kel-* “палити”.

Дерево вважалося також божественним творчим почином: двн. *holz*, але д. інд. *kulà* “Geschlecht”, гот. *kilpel* “матка”. Воно нагадувало сакральний вогонь, що піднімається вгору: і.-є. *kel-* “горіти”. Поняття “дерева-космосу” співвідноситься з поняттям “музика, гармонія, звук”, “порядок, гармонія”: і.-є. *kel-*, *kuk-* “промовляти звуки”, валлій. *coed* “дерево”, але лат. *swedān* “говорити”; д. інд. *varana* “дерево”, але і.-є. *uer-* “промовляти звуки”. Крім того, поняття “дерева-космосу” пов’язувалося з поняттям “передбачення”: двн. *holz*, але д. півн. *heill* “передбачення” [4, 580].

У давнину сніг (двн. *snēo* “Schnee” – двн. УС *mihhiles snewes last* (*snēwag* “schneeig, schneebedeckt”, *mihhil* “sehr, viel”, *last* “Last, Bürde, Bedrückung”) [5, 630]) символізував холод. Поняття холоду співвідносилось за енантіосемією зі спекою: і.-є. *ag-*, *eg-* “світло, блиск”, “білий” (і.-є. *ak-* “бити, терти, висікати”). Білий і чорний кольори в язичницькій свідомості утворювали діаду (порівн. лат. *niger* “чорний” з початковим запереченням-табу; лат. *nox* “ніч”). Сніг був також символом божественної чистоти, цнотливості й уособлював боротьбу життя та смерті, всесвітні трансмутації: лат. *pernix* “швидкий”, хет. *nenink* “піднімати війська”, “рухатися”.

Язичники вважали різні явища природи (зокрема, сніг) тотемом, надісланим з неба (д. інд. *nakah* “Himmel, Himmelsgewölbe”). Танення снігу нагадувало їм зникнення жертвопринесення в полум’ї сакрального вогню. Тому сніг нерідко метафорично порівнювався з їжею. Сніг – символ духовного очищення: д. інд. *nénekti* “reinigt” (*nij* “reinigen”). Крім того, сніг укриває землю: і.-є. *nak-* “вкривати”. Він вважався липким, жирним (д. інд. *sneha* “жир”). Сніг, як і лід, поставав в уяві давніх людей зачарованою, “хворою”, “мертвою” водою: д. інд. *snihayati* “kleben,

binden”, д. інд. *snehana* “Klebrigmachen, Fetten”, але д. інд. *snehayati* “bewältigen, unterwerfen” [4, 445].

Двн. *sunna* “Sonne” (двн. УС *sunnūn sedal, wint untar sunnūn, wint untar sunnun* (wint “Wind, Sturm, Windrichtung, Lufthauch”) [5, 659]) походить від і.-є. *su-*, *suel-* “горіти”: порівн. д. англ. *sunne, sunna*, д. півн. *sunna*, авест. *xvan*, д. інд. *suryah*, лат. *sol*, гот. *sunno*, д. ірл. *suil* “Auge” [4, 480–481].

Зірки в давнину були об'єктом поклоніння, вони використовувалися як оракул: д. англ. *tungol* “зірка”, але алб. *tingull* “звук”; алб. *hyll* “зірка”, але хет. *haluga* “мова”. Двн. *stern, sterno* “Stern, Sternchen, Gestirn” – двн. УС *sterno namon, after sterno, freissamo sterno* “Komet”, *wallōni sterno, diu wallōnten sternon* (*wallōn* “wallen, wandern”) [5, 684] співвідноситься зі значеннями “бити, терти”, “висікати (вогень)”: і.-є. *(s)ter-* “бити, терти”, але також “горіти”. Значення “бити, різати” корелює також зі значенням “верх”, “низ”: іран. *tar-* “верх”, але д. інд. *tará* “funkelnd”; і.-є. *ueid-* “ударити”, але д. інд. *uda* “зірка”. Вважалося, що зірки – це божественні букви (таїнства), розсипанні по небу (порівн. вірм. *tar* “буква”), їх ототожнювали з божествами й схилилися перед ними (порівн. лат. *con-stern-are* “scheu, stutzig, bestürzt machen”). Зірки були жіночими істотами: порівн. д. інд. *stri* “жінка”, д. англ. *đir* “дівчина”. Деякі вчені (наприклад, М. Мюллер) вбачають зв'язок між двн. *stern, sterno* з і.-є. *ster-* “зірка” та і.-є. *ster-* “розкидати, розсипати” (“розсипані по небу”). Крім того, поняття зірки пов'язане з поняттям вогню.

Давні люди порівнювали зірки з чередою небесних корів: авест. *stoara-* “рогата скотина”, гот. *stiur* “теля, корова”, д. англ. *steor* “бик, віл”. Небесні корови асоціювалися з бурхливою рікою (морем) або палаючим багаттям: порівн. лат. *stella* “зірка”, але індоарій. *tal* “горіти, сіяти”. Значення “зірка” корелює зі значенням “метал”: лат. *stella* “зірка”, д. англ. *stearra* “зірка”, але лат. *ferrum* “залізо”. За давніми повір'ями, у зірках відбиті своєрідні “копії” земних істот, продубльовані на небі. У давнину зірки називалися ім'ям бика: бик уособлював горіння: двн. *stior* “бик”, але англ. *star* “зірка”; д. інд. *udu* “зірка”, але валлій. *odion* “бик” [4, 501–502].

Ліс вважався улюбленим місцем язичницького сакрального дійства, одним з найважливіших елементів якого був звук. Двн. *wald* “Wald, Wildnis, Wüste, Einöde” (двн. УС *wuostinna waldes* [5, 838]) співвідноситься зі значеннями і.-є. *uel-*, *uer-* “різати”, “гнути”, які переходять у такі основні значення стосовно поняття “ліс”: “високий, великий”; “вогень, що піднімається вгору”; “рухатися, колихатися”; “межа”; “звук; шум лісу”; “предмет релігійного поклоніння”: тох. *or* “ліс”, *wärt* “ліс”. Ліс – улюблене місце сакральних ігор язичників: лат. *ludus* “гра” (і.-є. *uld-*); кельт. *luto* “Wut”; д. інд. *lodayati* “setzt in Bewegung”; бретон. *lid* “сакральне дійство” (і.-є. *old-*, *eld-*, *uld-*).

Лісові оргії пов'язувалися зі швидким рухом: д. англ. *weallan* “wüten, toben”; лат. *saltus* “gebirgiger, waldiger Landstrich, Waldschlucht”, але лат. *saltare* “стрибати”; д. півн. *skogr* “ліс”, але д. півн. *skaga* “hervorstechen”; і.-є. *kāk-* “springen, hervorsprudeln; kräftig sich tummeln”; *kāk-* “Ast, Zweig, Pfllock”. Ліс виступав символом

божественної сили: хет. *wallusk*- “сильний”, лат. *valeo* “бути сильним”, тох. *wäl* “цар, володар”, прус. *walduns* “спадкоємець”, гот. *waldan* “правити”.

Крім того, значення “ліс” тісно пов'язане зі значенням “гора, узвишшя”: д. англ. *weald* “бугор, гора”. Значення “ліс” може також співвідноситися зі значенням “водойма, болото”: порівн. і.-є. *uel-dh* > англ. *well* “водойма” > *ulet-*, *ulat-*, *lat-* “наß, feucht”; і.-є. *uel-*, *uer-* “наß, feucht”. Розгойдування лісу вітром і бурею (порівн. і.-є. *uel-*, *uer-* “рухатися”: д. англ. *worian* “рухатися”) наводило жах на язичників (порівн. хет. *weritenu* “боятися”) і пов'язувалося з гнівом (і.-є. *uel-* “schwellen” > “Zorn”) Бога. Варто мати на увазі, що дерево (“світове дерево”) у давнину уособлювало всесвіт, тому не виключений зв'язок між двн. *wald* “ліс” і двн. *weralt* “всесвіт”. Значення “ліс” корелює зі значенням “безсмертний, старий”: д. півн. *vidr* “ліс”, лат. *vetus* “старий”. З огляду на вищесказане можна співвіднести двн. *wald* з д. англ. *ield* “старий”, д. англ. *wield* “ліс”.

Ліс вважався також джерелом їжі: і.-є. *uer-* “з'їдати, харчуватися”, д. півн. *verðr* “Gastmahl”, лат. *vorax* “ненажерливий”. Він розглядався як замкнений простір: порівн. тох. *wärt* “ліс”, д. інд. *vrti-* “огороджувати”, *vrñoti* “огорожений”. Ліс, як і храм, сприймався як простір усередині кола – символу всесвіту: д. інд. *vartula* “коло”, д. півн. *valr* “круглий”. У міфопоетичній традиції поняття лісу тісно пов'язане з поняттям краю, межі: порівн. хет. *aras* “ліс”, але і.-є. *ar-* “край, периферія”; і.-є. *bhag-* “дуб; дубовий ліс”, але і.-є. *bhak-* “край, периферія”. Значення двн. *wald* співвідноситься зі значенням “мова, мовлення” (шум лісу): хет. *aras* “ліс”, але і.-є. *ar-* “промовляти звуки”. Ліс часто зіставляли з вогнем, що здіймається в небеса, тому двн. *wald* можна співвіднести з д. півн. *eldr* “вогень”: порівн. д. півн. *eldi* “ліс” < *ueldh-*. До того самого кореня відноситься і двн. *alt* “старий”. В.В. Левицький пов'язує нім. слово *Wald* з лат. *vellere* “смикати, скубити”, і.-є. *uel-* “рвати, смикати”, етимологізуючи нім. слово за аналогією з рос. *ліс* (згідно з “Етимологічним словником слов'янських мов”, російське слово *ліс* пов'язується і.-є. *uloi-kos* < *uel-* “pflücken”) [4, 558–559].

У багатьох народів вітер (двн. *wint* “Wind, Sturm, Windrichtung, Lufthauch” – двн. УС *westsundrōni wint*, *sundar wint*, *sundwestrōni wint*, *westnordrōni wint*, *nordwestrōni wint*, *sundarōstar wint*, *sundōstrōni wint*, *ōstsundar wint*, *nordrōni wint*, *ōstar wint*, *ōstrōni wint*, *ōstnordrōni wint* [5, 875]) уособлює злих духів: і.-є. *ue-* “wehen, blasen, hauchen”, хет. *wantai-* “горіти, сердитися”, і.-є. *uendh-* “ударяти”, “висікати вогонь” > “вогень” (вогень у давнину порівнювався з душею і з вітром): порівн. двн. *wint*, і.-є. *ond* “подих”.

Вважалося, що вітри мають певний колір (у різних народів кількість і символічне значення цих кольорів були різними): двн. *wint*, але д. ірл. *find* “білий”. Поняття “вітер” може співвідноситися з поняттям водоплавних і хижих птахів: д. півн. *andi* “Wind”; “Geist, Atem”, але д. півн. *Qnd* “качка”; лат. *aquila* “орел”, але лат. *aquilo* “північний вітер”; лат. *voltur*, *vultur* “гриф, стерв'ятник”, але лат. *voltumnus* “південно-східний вітер”; хет. *wattis* “птах”. Вітер як тотем міг уособлюватися і тваринами: тох. *watu* “тварина”.

За уявленнями стародавніх людей, джерелом вітру була безодня (порівн. лат. *uterus* “утроба”) й гора (камінь): порівн. і.-є. *ond* “камінь, гора” (гора, камінь – місцеперебування душі й вогню). Стрімкий рух бурхливого вітру тлумачився язичниками як дія надприродних сил: д. англ. *wod* “божевільний”. До розглянутого кореня відноситься двн. *wuntar* “чудо”, а також двн. *wadalon* “wandern”. Значення “рух” (зокрема, “рух вітру” може співвідноситися зі значенням “чаклунство, чудо”). З іншого боку, значення “швидко рухатися, бушувати” співвідносилося давніми людьми зі значенням “ліс, дерево” (дерево – вмістилище душі, зокрема, вітру); ліс – улюблене місце язичницьких сакральних дій; дерева, розгойдувані сильним вітром, нагадували язичникам про дію надприродних сил, про політ гігантських птахів: порівн. д. англ. *widu* “ліс” [4, 582–583].

Як бачимо, достатньо представленою виявляється також група фразеологізмів, що відбивають особливості природно-географічного середовища двн. періоду. У двн. мові в основі багатьох УС лежать слова, що позначають назви навколишнього світу: рослин, тварин, птахів, явищ природи тощо, тому ці фразеологізми можуть багато чого розповісти про типових представників флори й фауни того часу. Образи беруться з навколишнього середовища, а значення УС та їхні конотації розвиваються на підставі укорінених у двн. період традицій.

В уявленні язичників образ птаха (двн. *gifugili* “Vogel, Vogelwelt”, двн. УС *smaliu gifugili*) тісно пов'язаний з яйцем, з якого він народжується, що, у свою чергу, нагадувало про світове яйце – місце народження всесвіту. Як всесвіту, світовому яйцеві й птахові властива вселенська цілісність (тох. *ruk* “весь, цілий”). Індоевропейський корінь *ru-k*, *reu-g* мав значення “горіти, підніматися вгору (про вогонь), дихати”. Горіння вогню нагадувало язичникам політ птаха (і.є. *reu-g*, д. інд. *phuk* “птах”). Переплетіння язиків полум'я метафорично уособлювало бій велетнів (лат. *rugna* “бій”, д. півн. *fjuk* “буря”, д. півн. *fjuka* “швидко летіти в повітрі”). Бій велетнів, велетенські морські хвилі, космічні катаклізми, – усе це для стародавньої людини було символом народження, яке вона вважала великим дивом. Птах – вмістилище душі, а душа в давнину ототожнювалась з вогнем (і.-є. *rug-* “гнути, вигинати”). Птах як уособлення світового яйця був предметом релігійного поклоніння: тох. *ruk* “вірити, поклонятися”, д. інд. *ruj* “шанувати” [4, 552].

Важливе місце в міфопоетичній традиції відводилося рибі. У давнину вона вважалася символом чоловічої гідності (двн. *fisk* “Fisch, Meerestier” – УС *mihhil fisk* (*mihhil* “groß, stark, gewaltig, mächtig, viel, bedeutend, besondere, laut, tief, großartig” [5, 252]) і порівнювалася з м'язами (тох. *pusäk* “мускул”, індоарій. *pišur* “мускул”, але і.-є. *pes-nis* “пеніс”, д. англ. *foest* “Nachkommen”). Риба символізувала родючість, вічне життя і смерть: перс. *mahi* “риба”, але д. англ. *mah* “насолода”, д. ірл. *goithinn* “зливатися”, д. інд. *peśi* “ікра”, *pesi* “м'яз”, а також зв'язок і неперервність роду: д. англ. *fæs* “Vand”. У давнину риба символізувала опору, кістяк, вісь світоустрію. Поняття риби могло виступати як уособлення потойбічних сил, що приносять не тільки зло, а й добро: кельт. *peisc* “диво”. Двн. *fisk* могло також співвідноситися з хет. *peššia* “werfen, stoßen” (стосовно ікри). Риба була предметом

жертвопринесення: хет. *pešk* “давати”. Крім того, вона – символ божественного руху, рівносильного створенню: і.-є. *pes-k* “риба”, але д. англ. *fysan* “eilen, sich sputen, fortsetzen”. Корінь *pes-* може співвідноситися зі значенням “видавати звуки”: звук – першоелемент божественного творіння. Як відомо, багато риб видає специфічні звуки. З іншого боку, риби рухають ротом і зябрами під час дихання: лат. *spirare* “дихати” [4, 138].

Теля (двн. *kalb* “Kalb” – двн. УС *kuo mit kalbirun* (*kuo* “Kuh”) [5, 422]), як і корова, у багатьох народів виступало символом Бога. Це слово співвідноситься з і.-є. *guelbh-* “матка; дитина тварини”, д. інд. *garbhah* “матка”, авест. *gerebush* “дитина тварини”, і.-є. *klb-, klp-, krb-* “schlagen, schneiden”, “treiben, werfen, biegen”, “sich ballen, klumpig werden, schwellen”, “Schwellung, Klumpen”, “Leibesfrucht” (плід, що виштовхується назовні). Теля символізувало гармонію, порядок: д. інд. *kālpa* “Satzung, Regel, Brauch”. Воно втілювало божественну силу (валлій. *cryf* “сильний”), багатство й родючість: тох. *kālp* “отримати, дістати, придбати”. Крім того, теля і корова – символи божественної цілісності (д. інд. *kalapa* “цілісність”) і тому виступали як обереги (д. інд. *kālpa* “Heilung”). Як і корова, теля – символ всесвітніх змін і катаклізмів: д. інд. *vi-klp* “змінювати, змінюватися” (елемент *vi-* в цьому слові використовується для табування поняття). Двн. *kalb* безпосередньо співвідноситься з прус. *galimban* “синій”. Теля, як і корова, символізує небесну далечінь, потойбічний світ [4, 252–253].

У давнину корова вважалася божим створінням. Двн. *kuo* “Kuh” (двн. УС *jungiu kuo* (*jungi, jungo* “Junges, Jungtier”) [5, 454]) походить від і.-є. кореня *giōus-* “корова” і співвідноситься з і.-є. *guel-* “жити”, *guelā-* “божественна сила”, *ghuel-*, *ghuoi-* “leuchten, hell brennend”, *keu-* “brennen, leuchten”. Двн. *kuo* пов'язується з і.-є. *g^ue-*, *g^uo-* “йти”, з первинним значенням “тварини, які йдуть”. Варто зауважити, що значення “худоба” мало тісний зв'язок зі значенням “багатство”: д. ірл. *crod* “худоба”, але також і “багатство”. Крім того, корінь *g^uous-* “корова, скотина” співвідноситься з і.-є. *geu-* “гнути” (значення “гнути” безпосередньо пов'язане зі значеннями “рухатися, ходити”, “багатство”). Значення “корова” корелює зі значенням “змія”: і.-є. *g^uous-* “корова”, але лат. *colubra* “змія”; д. інд. *ahi* “корова”, “змія”. Двн. *kuo* варто зіставити з і.-є. *kuā-* “мати владу” (корова як Бог). Як нам видається, значення “корова” і значення “змія” можуть мати вихідний етимон значення “жити, життя”: і.-є. *g^uei-* “жити” (від цього кореня утворене двн. *kuo*). У багатьох стародавніх народів корова була предметом релігійного поклоніння (і.-є. *kuēi-* “шанувати, поважати”) і символом всесвітньої гармонії (тох. *kawas* “красивий”). Варто зазначити, що ритуальне поклоніння богам у ті часи нерідко супроводжувалося повною зупинкою руху (і.-є. *kuēiā-* “зупинитися, припинити рух”; і.-є. *g^heu-* “зникнути”). Корова вважалася творцем і прирівнювалася до божественної руки: авест. *gava* “рука” [4, 281–282].

Бик був твариною (двн. *ohso* “Ochs, Ochse” – двн. УС *ohso stekkaler* (*stekkal* “spitz, steil, schroff, abschüssig, uneben, rauh”) [5, 546]), яку приносили в жертву богам: і.-є. *uek-* “ритуал”, д. інд. *óha* “Darbietung”. Водночас двн. *ohso* співвідноситься

з і.-є. коренем *ak-, ok-* “schneiden”, “кастрована тварина”. Бик вважався символом вогню, а також сполучною ланкою (і.-є. *ueg-* “пов'язувати”) між землею і небом: і.-є. *ug-so* “горіти; вогонь”, “підніматися нагору”: і.-є. *auks-* “верх, верхній вогонь”, тох. *auk* “змій” (метафора язиків полум'я). У давнину бик – символ сили. Сила в той час порівнювалася з багатством: д. інд. *óhas* “Geltung, Gültigkeit, Wert”.

Бик, запряжений у ярмо, з давніх часів використовувався в сільському господарстві для обробки землі (лат. *jugum* “ярмо”: бик – символ зв'язку). Він – символ надприродної сили (д. інд. *ojas* “сила”; і.-є. *ug-so* “сила”, д. півн. *veig* “сила”) і вогню (і.-є. *og-, ug-* “Feuer”). Він – символ світової душі й всесвітніх катаклізмів (порівн. д. інд. *uhati* “verändern”). Двн. *ohso* співвідноситься з і.-є. *ok-tou* “вісім” – символом космічної рівноваги, уособленням космосу. Бик – предмет релігійного поклоніння: гот. *ogan* “sich fürchten”. Потрібно наголосити, що символіка бика збігається з символікою змії: тох. *auk* “змій” [4, 369–371].

У давнину звір був тотемом: порівн. д. інд. *turá* “сила”. Двн. *tior* “Tier, Lebewesen, wildes Tier” (двн. УС *allero tiorlith* “alle Tiere”, *biloh tioro grimmiro* “Zwinger” [5, 708]) співвідноситься з і.-є. *ter-* “розривати”. Серед язичників був широко розповсюджений ритуал “розривання звіра”: розрив у давнину вважався основним принципом божественного творення: тох. *lu* “тварина”, але і.-є. *leu-* “reißen, schneiden”; тох. *watu* “тварина”, але і. є *uedh-, ueidh-* “reißen”; д. англ. *reofan* “schneiden, reißen”, але гот. *raupjan* “рвати, розривати, ламати”; д. інд. *mrga* “звір”, але і. є *mrg-* “ламати, розривати”; д. інд. *rasu-* “звір”, але і.-є. *pek-* “розривати”. Тварин перед здійсненням ритуалу зв'язували: двн. *tior* “звір”, але і.-є. *dher-* “міцно тримати” (і.-є. *ter-, dher-* “рвати”, “гнути, зв'язувати”). Для з'ясування етимології цього слова потрібно врахувати і.-є. *dei-* “brennen” (спалювання жертви – звіра). Двн. *tior* співвідноситься з перс. *dōš* “плече”, д. інд. *dos* “передпліччя”. Під час жертвопринесення тварини чи людини жрець відрізає плече – “святе” місце тіла тварини або людини: і.-є. *ker-, kuer-, guer-* “schneiden”, двн. *lierti* “плече” (порівн. і.-є. *gyer-* “verschlingen”; “Kehle”). Жертвового звіра кидали у вогонь: і.-є. *dau-ro* “brennen” або *deu-ro* “робити релігійні дії”. Двн. *tior* співвідноситься також з двн. *tiuri* “teuer”: звір, здобутий на полюванні, був найважливішим багатством для язичників. Варто зазначити, що язичники вважали полювання жертвопринесенням [4, 530–531].

Отже, у язичницькому суспільстві тварини ототожнювалися з божествами, вони уособлювали різні людські якості, наприклад, ведмідь – силу, лисиця – хитрість, ворон – мудрість. Тому їжа, приготована з цього звіра, як жертвопринесення, за уявленнями язичників, могла наділити людину природними силами. Люди одягали шкіри цих тварин, аби стати такими ж сильними: *werwolf, berserker*. *Berserker* (IX ст.) є запозиченням з давньопівнічної мови зі значенням “ведмежа шкіра”, яку одягали скандинавські воїни, щоб отримати силу цього лютого звіра. Подібними надприродними силами володів також *werwolf* (“чоловік-вовк”). Ці воїни об'єднувалися в сакральні чоловічі товариства, які служили божеству смерті Одіну. Завдяки дії певних засобів вони впадали в екстаз і боролися зі звірячою люттю.

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми. Компоненти ФО на позначення явищ природи є актуальними на всіх етапах розвитку фразеологічного складу німецької мови. Дослідження слів-символів див. періоду є шляхом до серця фразеології, воно допомагає довідатися про закономірності утворення ФО. Символічні значення слів визнаються найважливішим джерелом для реконструкції найдавнішої духовної культури. Проведене дослідження відкриває нові перспективи вивчення ФО як у синхронії на більш ранніх етапах, так і в діяхронії німецької мови.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
2. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня. – Харьков : Изд-во М. В. Потебня, 1905. – 652 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
4. Маковский М. М. Этимологический словарь современного немецкого языка / М. М. Маковский. – М. : Изд-во "Азбуковник", 2004. – 630 с.
5. Köbler G. Neuhochdeutsch-althochdeutsches Wörterbuch (PDF) [Електронний ресурс] / Gerhard Köbler. – 2006. – 925 s.

Анотація

У статті відзначається особлива роль символів у процесі формування фразеологічного складу німецької мови протягом VIII–XI століть; визначаються універсальні чинники, загальні для становлення фразеологізмів цього історичного етапу розвитку німецької мови, і специфічні, які залежать від рис німецької мови й особливих умов її існування.

Ключові слова: картина світу, символ, усталене словосполучення, давньоверхньонімецький період.

Аннотация

В статье отмечается особая роль символов в процессе формирования фразеологического состава немецкого языка в VIII–XI веках; определяются универсальные факторы, общие для становления фразеологизмов этого исторического этапа развития немецкого языка, и специфические, зависящие от черт немецкого языка и особенных условий его исторического существования.

Ключевые слова: картина мира, символ, устойчивое словосочетание, древневерхненемецкий период.

Summary

The article is closely connected with the definition of peculiarities of moral, social-historical and spiritual-cultural experience of the speakers of Old High German language as one of the most important extralingual fragment of reality. The usage of this approach can give a complete picture of national-cultural peculiarities of phraseological system of German of VIII–XI centuries. National-cultural factors relevant for formation of phraseological world representation of Old High German period have been determined.

Keywords: world representation, symbol, set expression, Old High German language.